

УДК 141.32 (477):008

Ковальчук Н.,*професор кафедри філософії**Київського університету імені Бориса Грінченка,**доктор філософських наук, професор*

«ДІМ» — «ПОЛЕ» — «ХРАМ»
ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Проблематика дослідження екзистенціалів національного буття, тобто архетипів української культури, її наскрізних структур, актуальна нині й виявляє генезу персоналізму, як в українській філософії, так і в національному бутті. Істотне значення має виявлення ідейного джерела архетипічних символів українського народу, яким є національна культура. У певному розумінні остання втілює ціннісно-смисловий універсум, в якому етнос та людина шукають своє місце і свої ідеали.

Протягом останніх двох століть українська культура опинилася в затінку російської культури. У результаті цього багато культурних процесів в нашій державі подавалися як російське явище. Тому зараз актуальною для України (особливо для її сприйняття на Заході) є необхідність чітко диференціювати українську специфіку у світовому історико-культурному процесі.

Останніми роками з'явилося багато публікацій, присвячених вивченню української ментальності. Але в них основна увага була сконцентрована на дослідженнях української душі. Відсутність у світовій науці точних методів аналізу такого явища, як душа призводило до засилля метафоричних образів і політичних засобів у вивченні української ментальності. Ми пропонуємо аналіз української ментальності засобами, що допускають фактичну перевірку емпіричними методами. Йдеться про те, що замість невиразних міркувань про романтизм, індивідуалізм, ліризм української душі (тобто, про риси вдачі, притаманні більшості інших народів: полякам, грузинам, індійцям) потрібно досліджувати емпіричними методами наскрізність тих чи інших символічних структур

культури. Саме вона і дає змогу розцінювати їх як архетипи чи інваріанти культурного розвитку.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути концепти «Дім» — «Поле» — «Храм» у контексті екзистенціалів національного буття, тобто архетипів української культури. Для вирішення поставленої проблеми потрібно розв'язати такі завдання: 1) проаналізувати, як проявляється концепт «Дім» в українському національному бутті; 2) показати сутність концепту «Поле» в українській культурі; 3) розкрити концепт «Храм» крізь призму духовного життя українців.

Цілий спектр архетипічних уявлень породив в українському менталітеті концепт «Дім» як антропологічне буття з його моральними чеснотами. Символічно «Дім» характеризує, за виразом Т. Шевченка, місце, де для особистості (чи нації) «Своя правда, сила і воля». Тут насамперед позначається сімейна цінність, сердечне єднання, родинна захищеність.

Одним із найважливіших архетипів, який дотичний в українському менталітеті до концепту «Дім», є архетип свободи, пов'язаний насамперед з розвитком демократії в Україні.

Демократія розвивається в Україні з того самого джерела, що й в європейських країнах, тобто з варязьких структур варварської демократії. Але за наявності загального коріння цей процес в Україні та Європі відбувається в різних соціо-політичних умовах.

Україна розвивалася на кордоні з кочовими племенами степовиків, тому демократія починає набувати рис самооборони українського соціуму. Розвиток цивілізації в Україні набуває кордонного вигляду. Тут йдеться про цивілізацію, яка перебуває на кордоні між «розумною ойкуменою» культури і силами ворожого буття. Вижити у цих умовах можна було тільки на ґрунті розвитку вільної особистості.

Архетип свободи найбільш яскраво проявився в добу козаччини, зокрема в житті січового братства. Січове товариство було спілкою вільних осіб. Французький інженер Гійом де Васер Боплан, який прожив в Україні сімнадцять років, зазначав, що українці «дотепні та спритні, винахідливі і з широкою душею, не прагнуть до великого багатства, а над усе цінують волю, без якої не можуть жити» [2, 5].

В Україні істотного значення набуло моральне розуміння свободи. Вона виступала як честь і гідність людини. Цим пояснюється багато епізодів української історії. Наприклад, мотивування початку національно-визвольної боротьби під проводом Богдана

Хмельницького — здобуття козаками шляхетних чеснот та Революція гідності в Україні. Навіть в українському гімні проголошується:

*Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.*

Принцип свободи проходить таким чином крізь увесь масив української історії від доби Київської Русі до сучасності.

Символічний образ «Поля» пов'язаний в українській культурі з архетипом землі як джерела багатства та національного єднання на власному етнічному ґрунті. Земля отримує у традиційній українській свідомості подвійне тлумачення: як оброблене селянське поле, що освячене працею та хліборобськими обрядами, і як «Дике Поле» — степовий край загрозливих навал, смертельної темряви, вторгнень нехристиянських сил. Якщо виходити з концепції історії А. Тойнбі, що будується за схемою «виклик — заклик», то освоєння степу було відповіддю Руси-України на виклик Універсуму. Степ з простору кочовища перетворюється на переоране поле, річки із зони перешкоди набігам — у транспортні артерії.

З поширенням феномену поля в українській культурі відбувається становлення етнічної свідомості. На передній план висувається не опозиція «місто — степ» (як альтернатива порядку та хаосу, софійності та безодні), а зіставлення «степ — хутір», де останній символізує трансформацію степової стихії у обжитий куток, особисто відвойований у природи.

Взагалі в українській ментальності та пов'язаній з нею національній культурі спостерігається паралелізм зображення життя природи і людини, органічний зв'язок природного і соціального. Степ тут не просто географічне чи екологічне явище, а соціальний ґрунт. «Прив'язаність до рідного ґрунту для українця, — зазначає з цього приводу С. Грица, — має особливий сенс, бо вона асоціюється з синдромом вічного страдництва за відсутності рідної хати — своєї держави. Поняття “рідний” в українській мові має неперекладний ідіоматичний смисл» [1, 20].

Що ж до архетипу природи загалом, то вона наповнюється символами життя та виступає як резонатор людської душі.

Для Т. Шевченка природа є щось підпорядковане людині, це є дзеркало людських переживань, яке дає можливість особистості зрозуміти саму себе. Така відповідь природи на душевний настрій людей є домінуючою тенденцією української літератури. І в автора «Слова о полку Ігоревім», і в українських думках, і у М. Гоголя, П. Куліша, М. Коцюбинського та Лесі Українки природа відображає почуття і бажання людини, її мрії та ідеал краси.

З архетипом землі пов'язаний флористичний орнамент в українській народній творчості, а особливо в культурі українського бароко. Образ рослини в історії філософської думки в Україні, у філософських курсах Києво-Могилянської академії зокрема мав значення алегорії, пов'язаної із життям, смертю і воскресінням через смерть. Це відображено у творах Г. Кониського і Г. Сковороди.

Символіка концепту «Храм», яка символізує святині в українському менталітеті, не обмежується рамками православної церкви, бо християнство в Україні не було одноконфесійним. Історично статус святинь народу пов'язувався з архетипами софійності та слова. Київ, як столиця Русі, виступає не тільки як провідний політичний, економічний, церковний центр, а і як втілення вищої «розумної ойкумени», софійності в матеріально-просторовому середовищі. Головним храмом цього міста є Софія Київська.

Митрополит Іларіон у своєму «Слові про закон і благодать» зіставляє святу Софію з храмом Єрусалима, який є центром святого міста і символом небесного Єрусалиму. Ця ідея нового Єрусалиму простежується у архітектурному рішенні собору. В основі цього задуму лежить символічний образ Граду Божого як упорядкованого Богом космосу. У середньовічній ментальності існувало уявлення про те, що світотворення має релігійно-філософський сенс, в тому числі як основа світобудови — сакральний і таємничий.

В архітектурному соборі Святої Софії Київської ідея нового Єрусалиму безпосередньо пов'язана з дійсністю того часу. Храм Святої Софії Київської, збудований у 1037 р., є святішим паладіумом Київської Русі. Літургійна будова храму пов'язана передусім з фігурою Богородиці Оранти, що розміщена посередині храму і образ якої визначає сутність всього інтер'єру. Оранта — це теургічна сила, яка має знищити видимих і невидимих ворогів міста. Оранта стає воїном-заступником, бо вона, як і Мойсей, бере на себе

функцію захисту свого народу. Цей образ київської Оранти народна думка пов'язує з «непорушною стіною».

Слово в духовному житті України завжди вважалось початком вільної думки і вільної людини. З появою християнства і так званої «алфавітної молитви» Кирила слово проголошується завдяки дарам Святого Духу та втіленням Божої Премудрості, витвором «алфавіту світу». Відповідно людська писемність оцінюється як вторинне явище, що успадковує онтологічну премудрість. Зі століття, коли поширюється рух полемістів, що борються з унією та католицизмом, архетип слова набуває специфічного статусу. Слово виступає як «меч духовний» (І. Вишенський, Л. Баранович та інші полемісти) і в такому значенні проходить крізь усю історію української писемності аж до Лесі Українки, яка жадала, щоб слово перетворилось на «гостру крицю».

Таким чином, аналіз поставленої проблеми, яка стосується екзистенціалів національного буття в контексті концептів «Дім» — «Поле» — «Храм», приводить до висновку, що концепт «Поле» пов'язаний передусім з архетипом землі, який мав окрему репрезентацію в різних соціо-культурних умовах розвитку України. Концепт «Дім» має широкий спектр архетипічних уявлень в українському менталітеті, але найважливішим серед них є архетип свободи. Символіка концепту «Храм» найбільш рельєфно відбивається в архетипах софійності та слова.

ДЖЕРЕЛА

1. Грица С. Міграція фольклору / С. Грица // Фольклор українців поза межами України : зб. наук. ст. / АН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, Ін-т української археології. — К., 1992. — С. 20.
2. Наливайко С.І. Сторінки історії та культури Праукраїни / С.І. Наливайко. — Чернівці : Прут, 2003. — С. 251.

The article examines the concepts of "Home" — "Field" — "Temple" in the context of existence of national life. The concept "Field" is connected primarily with the archetype of Earth which had a separate representation in different socio-cultural terms of the development of Ukraine.

The concept "Home" has a wide range of archetypal ideas in the Ukrainian mentality; however, the most important among them is the archetype of freedom. Symbolism of the concept "Temple" is most clearly reflected in the archetypes of Sophia and the word.

Key words: *archetype of Earth, archetypes of Sophia and the word, existence of national life, concept "Home", concept "Field"; concept "Temple".*